

ЕНТОМОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА У ЗАХІДНОПОЛІСЬКІЙ ФРАЗЕМИЦІ

Анотація. У статті розглянуто фразеологічні одиниці, що побутують на Західному Поліссі і в яких уживана ентомологічна лексика. Простежено символіку деяких комах.

Ключові слова: прислів'я, приказки, комахи, характеристики.

Summary. Phraseology units about insects, which widespread on Western Polissya, are considered in the article. Symbolism of insects is traced.

Key words: proverbs, sayings, insects, descriptions.

Тематика української фраземіки надзвичайно різноманітна, зміст її невичерпно багатий і охоплює всі сфери життєдіяльності українського народу: уявлення про світобудову, час, про рослини, тварин, господарську працю, взаємини між людьми та ін.

Простежимо вживання ентомологічної лексики в таких жанрах народної творчості, як прислів'я, приказки. Розв'язання цієї проблеми є досить важливим для подальшого вивчення ентомологічної лексики в етнолінгвістичному аспекті, адже комахи, як і всі інші живі організми, невід'ємно пов'язані з життєдіяльністю людини. Проте таке дослідження не проводилося раніше (ентомологічну лексику говорів району Карпат детально вивчала І.Я. Філак [4], та питання про назви комах в усній народній творчості, зокрема у фраземіці, не було нею розроблене).

Ставимо перед собою завдання виявити, як функціонують в українській фраземіці назви комах, простежити, чим характерні ці явища і як вони пов'язані з певними людськими якостями.

Комах переважно асоціюють із негативними властивостями й характеристиками.

Однією з найчастіше вживаних в усній словесній творчості є *муха*. Вона – втілення душі і пов'язана із психічною сферою людини. Мух символічно співвідносять з безліччю дрібних однорідних предметів: зерном, сніжинками тощо [3: 340]: *Б'їли мух'ї* (Підцир'я К-К В); *Б'їли мух'ї* (Сильно Квр В) [1: 107] 'сніг, зима'.

Символіка цієї комахи відтворює цілий спектр психічних характеристик людини (внутрішніх станів і настроїв, емоційних якостей, духовних і розумових здібностей) [3: 341]: *пуд мухойу* (Піщане К-К В); *пид мушкоюу* (Доротище Квл В) [1: 107] 'бути п'яним'. І далі: *іті на муху* 'бути запорожцем на весіллі' (Забужжя Лбм В) [1: 107]. Тут однією лексемою *муха* виражене ціле поняття 'місце, де вживають спиртні напої'. *Йакас' муха вкусіла* (Сильно Квр В) [1: 107], *муха вкусіла* (Клубочин Квр В) [2: 87] 'розсердитися без видимої причини'. *Зогна́ти му́хи з кого* 'легко вдарити кого' (Черче К-К В) [1: 107]. *Йак му́ха у Сна́сиу́ку* 'дуже набридливий' (Гуца Лбм В).

Але поряд – *ма́ти му́ху в но́с'ї* 'співчувати комусь' (Берестяне Квр В) [1: 104]. За нашими даними, значення цього виразу, встановлене Г. Аркушиним, дуже рідко вживане. Навіть у "Славянских древностях", де наведено дванадцять зна-

чень такого і подібних виразів, пов'язаних із цією комахою [3: 341-342], це не зафіксоване. Очевидно, тут – один із небагатьох випадків, коли лексема 'муха' вжита із позитивним маркуванням (у західнополіських говірках більше на такі не натрапляємо).

Зогна́ти му́хи з кого 'легко вдарити кого' (Черче К-К В) [1: 107]. *Йак му́ха у Сна́сиу́ку* (Гуца Лбм В) 'дуже набридлива людина'. *Йак со́н:а му́ха* (Підцир'я К-К В) 'дуже повільний, неповороткий'.

Йак бу́ла у ба́тен'ка, то бу́ла чу́ба́тен'ка, а йак п'їшла до свекру́х'ї, то об'їли чу́ба му́х'ї (Риковичі Ів В) [1: 36].

Часто в усній народній творчості паралельно з образом мухи можуть уживати інші: джмелів, гедзів чи бомків (комах, схожих на мух, але значно більших розмірів): *стр'їл'єти бо́мк'ї* (Хворостів В-В В), *бо́мки бі́ти* (Губин-1 Гр В) [1: 78] 'ледарювати'. *С'в'ато с'в'ато́її До́мк'ї – бу́дем бі́ти бо́мк'ї* (Підгірне Рж В) [1: 12] 'ледарювати без причини' (у православному календарі це не настільки велике свято, щоб селяни не працювали).

Багато прислів'їв та приказок пов'язані із вошами і блохами. Зважаючи на місце існування цих паразитів людини, вони характеризують певні людські стани та якості: *Набра́тис', йак соба́ка блих* 'бути п'яним' (Топільно Рж В) [1: 124]. *Пра́вда, йак бло́ха ка́шл'а́є* (Льотниче В-В В) (*пра́вда, шо блох ка́шл'а́є* (Сильно Квр В)) 'неправда' [1: 78]. *Бага́ти, йак ці́ган на бло́х'ї* 'бідний' (Цміни Мн В) [1: 130]. *Сид'їти, йак вош в ку́жус'ї* 'бути тихим' (Кульчин Квр В) [1: 83]. *Хай вош, абі на тарі́лци* (Сереховичі Ст В) [1: 45] 'про того, хто звертає увагу на зовнішні ознаки, а не на внутрішні'. *Голова́ ни на во́ши* 'про людину, яка висловила розумну думку' (Гута-Камінська К-К В). *В'їла́муїїц'а, йак вош на гри́б'їн'ц'ї* (Брониця К-К В) 'про людину, яку потрібно довго вмовляти' (пор.: *Сиді́т', йак вош на греб'їн'ц'ї* (Клубочин Квр В) [2: 87]; *Йак вош на греб'їн'ц'ї* (Луковичі Ів В) [2: 86]). *При спéшц'ї бли́хи с'л'їтїї́ї ро́д'ац'а* (Залижня Ск Л) [2: 87]. *Гро́шей, йак во́шей* 'дуже багато' (Миків Квр В) [2: 86].

Деякі структури дають нам чітке уявлення про час, коли вони виникли і були поширені у народі, адже їх зміст невід'ємно пов'язаний із певними суспільними подіями, напр.: *Лéн'їн, Ста́л'їн, дай нам мї́ла, бо вже во́ш'ї ма́йут' крї́ла. А йак нас пої́д'а́т, й тебе́ там зї́їд'а́т* (Ківерці В) [1: 64].

Прислів'я і приказки, у яких використаний образ комара, найчастіше підкреслюють мізерність, незначність якогось явища чи дії. *Йак кумар наплакаў* (Видерта К-К В) 'дуже мало'. *Н'іхтó ни чуў, йак кумар чихнуў* (Гута-Камінська К-К В) 'зробити щось назначне, непомітне'. *Йіс'т' за вола, а рóб'іт' за комарá* (Гута-Камінська К-К В) 'багато їсть, але мало робить'. *Зимóйу ден'óк, йак комарів носóк* (Черче К-К В) [1: 41] 'дуже малий'. Але: *комар нóса ни п'ідтóчит'* (Ратне В) 'дуже точно, без жодних недоліків': на характеристику людської якості перенесено фізичну характеристику комахи (дуже тонкий ніс).

Мурахи ж зазвичай мають символіку множинності: *йак мура́х чо́го* 'дуже багато' (Кукуріки Ст В) [1: 107] або *мура́шк'і ну т'іл'і* (Клубочин Квр В) [2: 87].

Різко протиставлені в народних уявленнях такі, на перший погляд, схожі комахи, як бджола та оса. У мовленні вони набувають абсолютно протилежних ознак: *ледáча, йак óса* (Вирикі-Воля Любл) і *робóча, йак бж'ілка* (Личини К-К В). Зауважимо, що бджола – чи не єдина з комах, образ якої позитивно маркований у народній творчості (хоча ця думка не завжди підтверджується у повір'ях, пор.: *йак сн'ац':а пчóли, то нидóбре, йакáс' слабóс'ц'*

(Брониця К-К В)). *Рий вілтицў* 'народити дитину' (Личини К-К В).

Однá пчóла багáто мéду ни назбирáйе. У чужóму вўлику пчóли ни розвóд'ат'. Без мáтки рий ни дёржицў':а (Видерта К-К В). *Йак пчóли на мед* 'велике скупчення людей в одному місці' (Ратне В). Ці приказки дають досить чітке уявлення про життя та звички як бджіл, так і людей.

Прислів'я та приказки про комах посідають важливе місце в усній народній творчості. Найчастіше ці вирази характеризують людські стани – психічні чи фізіологічні. Тільки незначна частина описує поведінку цих істот, не прив'язуючи її до людської (*Прийшла Дру́га Пречіста – ўз'ала́ комарá нечіста* (Вишнів Лбм В) [1: 21]; *Стіл'ки до Благов'ішчен':а пч'ілки вілтит', стіл'ко пóсл'е Благов'ішчен':а одсédит'* (Світязь Шц В) [2: 87]; *Вош ни напáст', а спáти ни дас'ц'* (Личини К-К В) тощо). Образ і властивості комах закріплені в народних уявленнях і невіддільні від характеристики людських якостей – як позитивних, так і негативних.

Для подальшого розвитку проблеми варто залучити аналогічні прислів'я та приказки з усієї території України, з усіх говорів української мови. Завдяки цьому можемо отримати цілісні уявлення про роль комах у характеристиці психічних та фізичних станів людини.

Список умовних скорочень

В – Волинська область;
 В-В – Володимир-Волинський район;
 Гр – Горохівський район;
 Ів – Іваничівський район;
 Л – Львівська область;
 Лбм – Любомльський район;
 Любл – Люблінське воєводство Республіки Польща;
 Мн – Маневський район;
 К-К – Камінь-Каширський район;
 Квл – Ковельський район;
 Квр – Ківерцівський район;
 Рж – Рожищенський район;
 Ск – Сокальський район;
 Ст – Старовижівський район;
 Шц – Шацький район.

Література

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав. – Люблін; Луцьк, 2003. – 177 с.
2. Мацюк З. Из народу не викинеш: Діалектний словник фразеологізмів. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 136 с.
3. Славянские древности: Этнолингвистический словарь: В 5-ти т. / Под ред. Н.Толстого. – Т. 3. – Москва, 2004. – С. 340–343.
4. Філак І.Я. Ентомологічна лексика українських говорів району Карпат: Автореф. дис... кад. філол. наук: 10.02.01. – Ужгород, 1997. – 23 с.